

Fronteres de la comunitat, comunitat de frontera

El cas del Sénia

Raimon Collet

Grup de Recerca Etnològica Catalana

El Sénia és un riu de poc més de 60 quilòmetres que marca el límit entre les comunitats autònomes de Catalunya i el País Valencià —a més dels límits entre províncies i municipis. És en els pobles que envolten el riu (que va gairebé des de l'inici del massís dels Ports fins a la desembocadura al mar Mediterrani) on s'ha fet la recerca sobre la dinàmica de tres fenòmens de la cultura popular i els processos polítics sobre la identitat etniconacional que generen. Els tres fenòmens de la cultura popular estudiats són les danses folklòriques (amb la jota com a ball emblemàtic), les festes de bous i la pràctica de la caça en barraca o parany.

Els pobles que hem agafat com a marc geogràfic de l'estudi són els més propers al riu: la Sénia, Rossell, Sant Rafel del Riu, Traiguera, Sant Jordi, Ulldecona, Godall, la Ràpita, Alcanar, Càlig i Vinaròs. Cal tenir present que l'àmbit geogràfic triat és arbitrari, ja que els marcs d'identificació territorial i els símbols que els acompanyen es produeixen també en àmbits geogràfics més grans. Però per a l'objectiu principal de la recerca, que és l'anàlisi de les dinàmiques d'identificació nacional, aquests tenen valor perquè estan situats en una zona fronterera en què és més accessible la comparació entre

els papers que hi fa el poder polític autònom en la creació d'identitats col·lectives i la confirmació o impugnació de la població.

La recerca ha partit d'un estudi previ sobre el desenvolupament de la frontera del Sénia⁽¹⁾ i la dinàmica social de la població a partir d'un doble procés: d'una banda, l'existència d'institucions polítiques, econòmiques, religioses i militars que han condicionat l'evolució històrica de la població i la mateixa existència de la frontera; i de l'altra, la generació de límits i fronteres simbòliques de la població a partir de la seva interacció diària i l'experiència viscuda. A partir d'aquest treball previ, s'ha volgut analitzar com la cultura popular genera identitats col·lectives, basades sobretot en l'etnicitat i la nacionalitat, i com aquestes són condicionades pel poder polític, i descriure el paper de les administracions públiques i de la població en la generació d'aquestes identitats.

L'àmbit de la cultura popular

Tal i com defineixen alguns estudiosos la cultura popular (Llopert *et al.*, 1985), aquesta la podem considerar a partir de les referències i idees que es transmeten sobre la *identitat de la població*, és a dir, els fenòmens coneguts com a cultura popular ho són en tant que ens indiquen unes determinades coordenades culturals de la població en

relació amb l'espai (territori) i el temps (història). La cultura popular ens remet a la cultura pròpia i peculiar d'un col·lectiu humà, a la seva idiosincràsia cultural a partir dels relats sobre l'àmbit territorial que comprèn i la historicitat de què és portadora. Aquesta perspectiva és fàcilment comprovable empíricament quan es presencien aquests fenòmens, ja que tant els practicants com la població en general els consideren part de la cultura pròpia i específica del *terreno*. Amb explicacions del tipus «això és tradicional», «ho portem a la sang», «això és nostre i mos ho volen llevar» o «és típic del nostre poble», ens apropem al que A. D. Smith (2008) ha anomenat els «fonaments ètnics de la nació». Per a aquest autor, la nacionalitat és pròpia de l'època moderna, però es caracteritza per la recerca d'unes bases ètniques que serveixen per legitimar les noves identitats nacionals, i que es basen en un conjunt de «mites, memòries, valors i símbols» que es prenen de l'època premoderna d'una determinada societat.

Etnicitat i nacionalitat són dos conceptes que, tot i fer referència als processos de configuració identitària, impliquen diferències analítiques importants, bàsicament en el que fa referència als processos polítics que s'hi produeixen. Per etnicitat entenem aquells símbols d'identificació comunitària, al marge de qualsevol plantejament i reivindi-

cació de tipus politicoterritorial. La nacionalitat és també un marc d'identificació col·lectiva, però lligada a les estructures socials modernes de les societats capitalistes.

Malgrat que aquests fenòmens culturals estudiats es practiquen a una banda i a l'altra del Sénia, hem constatat com les idees sobre la identitat cultural i nacional varien, i per tant, també els processos i les dinàmiques socials que generen. I varien perquè tant les administracions públiques com els diferents grups i agents implicats tenen interessos, perspectives i ideologies no només diferents sinó també antagònics. D'aquesta manera, per afrontar l'estudi de la identitat nacional a través de la cultura popular hem partit del conflicte i dels processos polítics que intenten hegemonitzar un determinat model identitari i els marcs simbòlics de referència. Per tant, ens apropem al que Gramsci anomenà *hegemonia* i que és no només les idees que s'intenten fer passar com a «naturals» i ahistòriques per part d'un grup social determinat (sobretot pel que deté el poder) sinó també l'estructura social, els protagonistes i els mitjans que es posen en pràctica per hegemonitzar una determinada perspectiva de la identitat col·lectiva. Així doncs, la cultura popular no només implica uns símbols, memòries i espais de referència concrets sinó també una lluita entre diferents sectors socials i poders polítics per imposar el seu model d'identitat.

Poder polític i generació d'identitats col·lectives

El desenvolupament de l'estat nació liberal durant els segles XIX i XX va anar acompanyat d'una nova mentalitat política i cultural. A partir de llavors, les relacions entre fronteres i cultura de la població van anar aparellades. El principi de la nacionalitat, segons el qual cada societat amb una cultura pròpia ha de disposar de les seves pròpies institucions polítiques (Gellner, 1986) i

el desenvolupament d'ideologies nacionals, tant per legitimar el nou estat i les seves elits com per impugnar-lo, és present des de llavors.

L'Estat nació espanyol ha desenvolupat tot un seguit d'administracions regionals amb una determinada escala jeràrquica (municipis, comarques, províncies i autonomies). Cada administració intenta fer efectiva la seva penetració social no només a base de regulacions i legislacions sinó també amb la generació de símbols que intenten adequar el límit administratiu amb el simbòlic i legitimar així la seva existència. D'aquesta manera cada administració elabora allò que Anderson anomenà «el cens, el mapa i el museu» (2005), elements imprescindibles per implantar una determinada imaginació sobre la comunitat. Malgrat que la cultura popular estudiada és *a priori* la mateixa, les disposicions i normes administratives per a la pràctica d'aquests fenòmens impliquen una clara diferenciació entre els practicants d'una banda i l'altra del Sénia.

Les administracions autonòmiques i provincials regulen aquesta pràctica a partir de la patrimonialització d'aquests elements i de les disposicions impulsades per fer-la. L'accés, per exemple, a subvencions i ajudes ja configura unes determinades característiques per als grups folklòrics de banda i banda del riu, així com també per a l'organització de les festes de bous o del parany. Sovint, la sola obligació de regular-les i oficialitzar-les requereix adequar-se als dissenys del poder polític. Però aquesta regulació requereix també la generació de determinats rituals i pràctiques que facin efectiva aquesta comunitat imaginada i que generin, a partir d'aquestes experiències, marcs territorials de referència. Es produeix així el que Anderson (2005) anomenà *pelegrinatges*, que configuren el mapa mental a través dels viatges intraterritorials (i en especial a la capital, centre del poder polí-

tic i econòmic). Per la part sud, són la província i l'autonomia les que regulen aquestes pràctiques i generen identifications col·lectives amb aquests àmbits territorials, mentre que per la part nord és només l'autonomia qui exerceix la capacitat normativitzadora, en canvi les identifications que genera la cultura popular amb l'àmbit de les Terres de l'Ebre no estan correspostes amb un àmbit administratiu correlatiu.⁽²⁾

Les diferents teories elaborades sobre l'estudi de la nacionalitat, que posen l'accent en els dispositius i mecanismes del poder i les elits per consolidar una determinada identitat nacional, són analitzades en cada cas concret de la cultura popular, ja que aquestes es configuren com el marc a partir del qual s'han d'analitzar la interacció i les vindicacions de la població. Aquestes relacions entre poder polític i cultura popular produeixen no pocs conflictes a escala local.

Pel que fa a la jota, com que aquest element és un generador potent de legitimacions de les identitats etniconacionals, es produeixen conflictes entre grups d'afinitat local, ja que el poder polític local intenta instrumentalitzar aquestes identifications, mentre que, a vegades, els participants en els grups folklòrics es neguen a participar en aquestes manipulacions. L'antagonisme entre ideologies també provoca conflictes i diferències entre uns sectors i uns altres en cada municipi, tant dins de la comunitat local com entre aquesta i les administracions estructuralment superiors.

També en les festes de bous, les regulacions impulsades per cada administració per a la seva pràctica generen diferències entre una banda i l'altra del riu, diferències que obliguen els participants a seguir uns determinats models i normatives que generen diferents conflictes, com per exemple l'existència de comissions de bous, que són autoritat

dins la plaça a la part nord del Sénia, mentre que a la part sud és el mateix alcalde, o algun regidor municipal qui n'exerceix l'autoritat. Els polítics locals, però, es constitueixen en protagonistes d'aquest tipus de festes, ja que (especialment a la part sud del Sénia) elaboren pràctiques d'ostentació i protagonisme i intenten convertir-se en els valedors d'aquestes festes.

Pel que fa al parany, les normatives prohibicionistes impulsades des d'àmbits polítics superiors als estrictament locals i provincials generen una forta conflictivitat entre els seus practicants i el poder polític, conflictivitat que és aprofitada pels poders polítics locals per erigir-se en defensors d'aquesta pràctica a través de dinàmiques que podríem anomenar clientelistes, i que consisteixen en una certa demagògia entorn de la legitimitat d'aquesta pràctica i oculten i emparen els caçadors enfront dels poders polítics superiors, fent cas omís de les legislacions establertes, sobretot per part de la UE.

La interacció social entorn de la identitat

En els processos de construcció identitària de les societats, una referència obligada és la perspectiva adoptada per F. Barth, el qual posa l'accent en els límits de les categories culturals més que no pas en els continguts d'aquestes. La configuració de la identitat es percep així com una negociació constant entre individus i grups socials per marcar les delimitacions entre nosaltres i ells. Segons aquest autor, l'estudi de la identitat cultural o ètnica no és una enumeració dels continguts i la història d'aquests sinó dels processos mitjançant els quals es negocien aquestes identitats. Pel que fa a l'etnicitat,

■ Les referències a la *identitat* de les festes de bous són evidents durant les celebracions. LÍDIA MONTESINOS

aquest autor considera que es basa en:

- a) senyals o signes manifestos, i b) orientacions bàsiques de valor (1976:16). No hi ha dubte que aquest tipus de perspectiva aporta una anàlisi imprescindible per a l'estudi de les identitats col·lectives, com també ho fa en el cas de la configuració de les identitats a través de la cultura popular al Sénia. La generació d'oposicions entre nosaltres/ells, la identificació d'una alteritat a partir de la qual consolidar unes característiques identitàries, és un procés important d'aquestes identitats.

Un cas paradigmàtic és la pràctica de la caça en barraca o parany. En aquest tipus de fenòmens, tant els signes i senyals dels grups ètnics com les normes de valor hi són ben presents. La recerca ha ressenyat com els caçadors elaboren la seva identitat a partir de l'oposició que en fan amb un prototipus d'individu social: l'ecologista. En oposició als valors que aquest se suposa que té, els caçadors elaboren la seva pròpia configuració identitària. Atorgar als «ecologistes» unes determinades característiques (urbanitat, intel·lectualisme, politització) permet als caçadors definir-se a partir de l'oposició a aquestes, i atorgar-se la legitimitat de la seva pràctica (ells són els del *terreno*, coneixedors de la *ruralitat*, els portadors d'una tradicionalitat que fan remuntar molts segles enrere, coneixedors del medi a partir de la seva vivència, sense capacitat d'influència política, etc.). La persecució que s'ha fet d'aquesta pràctica al Principat, porta alguns caçadors a oposar la catalanitat (persecució del parany, connivència i afinitat amb els grups ecologistes) a la valencianitat (permissivitat i exaltació dels valors rurals).

Catalanitat i valencianitat

Aquestes dicotomies estan relacionades amb allò que Barth anomenà les fronteres dels grups. Les característiques d'aquestes identifications etniconacionals es van consolidar a partir de determinats teòrics i intel·lectuals que elaboraren els continguts ètnics de cada societat. La catalanitat, lligada a valors liberals, polititzats, i a un medi urbà, es configurarà ràpidament com una ideologia d'impugnació de l'estat nació, que contraposava la voluntat homogeneïtzadora de l'Estat espanyol entorn d'uns símbols i cultura castellans a uns símbols i cultura catalans. La valencianitat, en canvi, tal i com ens la descriu Flor (2011), ha patit recentment un conflicte més profund sobre dos models d'identificació oposats. La identificació que ha acabat essent dominant prengué els seus símbols i valors etnicoculturals de l'etapa de la Renaixença (mitjan segle XIX) i de la ideologia blavera (darrer terç del segle XX). Aquesta ideologia es caracteritza per un romanticisme exaltat de la ruralitat, una suposada comunitat transhistòrica desconflictivitzada, aliena als valors de la societat moderna, altament jerarquitzada i autoritària, i amb un fort sentiment d'espanyolitat. Malgrat que aquestes característiques ètniques són les hegemòniques, s'han desenvolupat altres propostes i ideologies que impugnen aquestes identifications i que també estan presents en alguns àmbits de la cultura popular, com ara les propostes de Fuster sobre la valencianitat i la idea dels Països Catalans, elaborades també per altres autors.

El que ens ha interessat en la recerca és descriure i analitzar com aquestes categories són manipulades pels implicats en la cultura popular per confirmar-les

■ Les contradiccions i els antagonismes entre aquestes propostes també són evidents. LÍDIA MONTESINOS

o impugnar-les. Mentre que aquestes categories i els seus continguts són assumides majoritàriament, es produeixen també fenòmens d'impugnació. Especialment significatius són en el cas de la jota, on hem constatat com per part de determinats sectors socials, aquesta es constitueix en un element d'unificació transfronterera, enfront de l'intent del poder polític del sud del Sènia per fer de les danses folklòriques un element de diferenciació territorial. Llavors, la jota es configura com a vehicle per a la unitat transfronterera, reclamant una catalanitat comuna entre ambdós territoris. També importants són les reclamacions a la part nord del Sènia per convertir aquest element en part del folklore oficial català. La manca d'un reconeixement polític oficial com a part del patrimoni nacional català⁽³⁾ ha implicat que durant les celebracions i trobades folklòriques, aquests grups hagin reivindicat constantment la seva catalanitat.

Per a la nostra recerca hem parlat de referents ètnics de la cultura popular quan aquests fenòmens culturals no impliquen una actitud activa i polititzada. En canvi hem descrit com a fenòmens d'identificació nacional aquelles mostres de la cultura popular generadores de reivindicacions polítiques i que impliquen actituds de mobilització i activisme. Aquestes dues categories són importants ja que marquen una diferència clara entre nord i sud, sobretot pel que fa a la jota i, en menor mesura, a les festes de bous.

Tal i com descriu Smith (2008), els moviments nacionalistes es caracteritzen per uns processos d'activisme, mobilització i politització dels referents ètnics de la societat. Així, la po-

litització dels símbols ètnics és la premissa necessària per encetar processos nacionalistes; per contra, aquelles societats que mantenen uns referents i símbols ètnics, però que no desenvolupen aquests processos de politització no produeixen moviments nacionalistes entorn d'aquests simbolismes.

Per la banda nord, la jota i els bous s'han convertit en elements d'identificació nacional perquè hi ha una clara voluntat dels seus participants d'influir en l'arena política i d'adoptar l'estatus de «folklore» nacional. Les constants reivindicacions dels grups folklòrics del nord del Sénia per ser categoritzats com a part de la cultura nacional catalana implica que la seva pràctica estigui caracteritzada per l'activisme, la mobilització i la politització. També hi ha una part de practicants de la jota que fan d'aquest ball un motiu de reivindicació política i social. Des de grups de música que han assolit un ressò considerable a Catalunya i que fan de la reivindicació de la jota un element idiosincràtic propi, fins a grups folklòrics que han desenvolupat una pràctica quasi professional i de prestigi d'aquest ball, passant per grups de persones que la practiquen amb unes reivindicacions polítiques clares, com a mitjà a partir del qual reivindicar altres models territorials, socials i econòmics.

En el tema dels bous, la polèmica recent sobre la prohibició de les *corrides* a Catalunya, i la possibilitat que també s'hi incloguessin les festes de bous de les Terres de l'Ebre, ha comportat una politització dels que hi participen i la reivindicació de les festes com a part del patrimoni nacional català, amb la proliferació de senyeres i pancartes al·lusives a la seva catalanitat, present i històrica, durant els últims anys.

Per la part sud, en canvi, tant les festes de bous com els grups folklòrics es caracteritzen per una manca total de

qualsevol idea que faci referència a la seva nacionalitat. Aquests fenòmens de la cultura popular responen a idees i identifications de caire local o regional, mai nacional. No hi ha dubte que l'origen d'aquesta diferència entre una banda del riu i l'altra rau en els processos polítics que es produeixen a una comunitat autònoma i a l'altra. Mentre que a Catalunya la consolidació d'una ideologia nacional catalana ha comportat que aquests elements culturals es moguin segons aquests paràmetres, al País Valencià la consolidació d'una determinada identificació de la valencianitat, propulsada sobretot pel poder polític (encara que sigui acceptada per una part important i majoritària de la població), relega qualsevol mena de politització d'aquests fenòmens. Aquesta valencianitat, tal i com ens descriuen diferents autors (Mira, Flor, etc.) entén que aquesta és només una variant regional de la identificació nacional espanyola, i per tant, qualsevol mena d'especificitat que no concordi amb el conjunt dels símbols identificadors espanyols implica allò que Smith ha anomenat una actitud quietista, aïllada i exclusivament culturalista.

Per altra banda, i més recentment, s'està promovent per part de les administracions polítiques locals la coordinació entorn d'una Mancomunitat de municipis, que pugui actuar unida i reivindicar instruments i mitjans per al desenvolupament econòmic. La utilització del folklore local per potenciar i legitimar aquest nou actor polític és evident, tot i que les identifications de caràcter nacional s'obvien per evitar així conflictes entre els polítics locals i les institucions polítiques superiors, especialment amb els representants de la dreta política del sud del Sénia. La cultura popular, llavors, fa referència a un àmbit local i regional, però com a instrument de reivindicació del que es percep com a territori perifèric dins el conjunt de les comunitats autònomes. ■

NOTES

- (1) Collet, Raimon. *El Sénia: identitat, territori i política*. Tesina de final del Màster d'Etnografia i Antropologia de la UB. Any 2009.
- (2) Això no vol dir que les elits polítiques locals o regionals de les Terres de l'Ebre no potenciïn aquests elements identificadors com a base per a la seva reclamació d'un ens administratiu propi.
- (3) Fet que ha canviat aquest 2010 amb la catalogació, per part de la Generalitat de Catalunya, com a dansa nacional catalana.

BIBLIOGRAFIA

- Anderson, B. *Comunitats imaginades. Reflexions sobre l'origen i propagació del nacionalisme*. Catarroja-València: Editorial Afers i Publicacions de la Universitat de València, 2005.
- Barth, F. (comp.). *Los grupos étnicos y sus fronteras*. Fondo de Cultura Económica, Ciutat de Mèxic, 1976.
- Collet, R. *El Sénia. Identitat, territori i política*. Tesina presentada dins el Màster d'antropologia i etnografia de la Universitat de Barcelona, 2009.
- Flor, V. (2011) *Noves glòries a Espanya. Anticatalanisme i identitat valenciana*. Catarroja-Barcelona: Editorial Afers.
- Gellner, E. *Naciones y nacionalismo*. Madrid: Alianza, 2003.
- Llopart, D.; Prat, J.; Prats, L. *La cultura popular a debat*. Barcelona: Altafulla i Fundació Serveis de cultura popular, 1985.
- Smith, A. D. *Els orígens ètnics de les nacions*. Catarroja-València: Editorial Afers i Publicacions de la Universitat de València, 2008.